

Х. А. БАРАНОВСЬКИЙ – ПРОВІДНИЙ ДІЯЧ УКРАЇНСЬКОГО КООПЕРАТИВНОГО РУХУ

І. О. Шандра

Харківська державна академія культури

irina.shandra@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-9092-413X>

Одним з найвідоміших діячів українського кооперативного руху кінця ХІХ– початку ХХ ст. є Христофор Антонович Барановський – людина, яка все своє життя самовдосконалювалася та завзято й самовіддано розвивала справу кооперації. Хлопець із бідної селянської родини завдяки своїм здібностям і наполегливості вже в дев'ятнадцятирічному віці став заступником розпорядника одного з кооперативних товариств. У статті розкрито його внесок у вітчизняну кооперацію: засновник першого сільського споживчого товариства в Україні (1898 р.); засновник Київського союзу кредитних товариств (1907 р.); організатор кооперативних курсів (1908 р.); голова правління Київського кооперативного банку (1911–1917 рр.); головний редактор друкованого органу кооператорів «Муравейник / Комашня» (з 1912 р.); товариш голови Другого Всеросійського кооперативного з'їзду (1913 р.); голова правління Українбанку (1917 р.). Наголошено, що його багатий досвід став у нагоді і під час державного будівництва доби Української національно-демократичної революції, він обіймав посади генерального секретаря фінансів УНР (1917 р.) і члена уряду В. Прокоповича Директорії УНР (1920 р.). На основі архівних матеріалів і діловодної документації з'їздів представників кооперативних установ у статті показано, що Барановський був переконаним прихильником кооперації як основи національної економіки, вважав, що кооперація сприятиме самоорганізації та культурному розвитку широких народних мас. У статті виділено, що саме він був автором ідеї та очільником Київського союзу кооперативних товариств; такі союзи він розглядав як протизвагу й конкурента великому капіталу. Показано розвиток його поглядів до рівня створення представницької організації кооператорів у загальнодержавному масштабі.

Ключові слова: Х. А. Барановський, кооперація, ощадно-позичкове товариство, союз кооперативних товариств, Союзбанк, Всеукраїнський кооперативний з'їзд.

Одним из наиболее известных деятелей украинского кооперативного движения конца ХІХ– начала ХХ вв. является Христофор Антонович Барановский – человек, который всю свою жизнь самосовершенствовался, упорно и самоотверженно развивал дело кооперации. Юноша из бедной крестьянской семьи благодаря своим способностям и упорству уже в девятнадцатилетнем возрасте стал заместителем распорядителя одного из кооперативных обществ. В статье раскрыт его вклад в отечественную кооперацию: основатель первого сельского потребительского общества в Украине (1898 г.); основатель Киевского союза кредитных обществ (1907 г.); организатор кооперативных курсов (1908 г.); председатель правления Киевского кооперативного банка (1911–1917 гг.); главный редактор печатного органа кооператоров «Муравейник / Комашня» (с 1912 г.); заместитель председателя Второго Всероссийского кооперативного съезда (1913 г.); председатель правления Украинбанка (1917 г.). Подчеркивается, что его богатый опыт был необходим во время государственного строительства периода Украинской национально-демократической революции, он занимал должности генерального секретаря финансов УНР (1917 г.) и члена правительства В. Прокоповича Директории УНР (1920 г.). На основе архивных материалов и делопроизводственной документации съездов представителей

кооперативных учреждений в статье показано, что Барановский был убежденным сторонником кооперации как основы национальной экономики, считал, что кооперация будет способствовать самоорганизации и культурному развитию широких народных масс. В статье выделено, что именно он был автором идеи и руководителем Киевского союза кооперативных обществ; такие союзы он рассматривал как противовес и конкурента крупному капиталу. Показано развитие его взглядов до уровня создания представительной организации кооператоров в общегосударственном масштабе.

Ключевые слова: Х. А. Барановский, кооперация, ссудо-сберегательное общество, союз кооперативных обществ, Союзбанк, Всеукраинский кооперативный съезд.

One of the most famous figures of the Ukrainian cooperative movement of the XIX– early XX centuries is Christopher Baranovskiy, a man who has, throughout his life, perfected himself and developed a cooperative business with dedication and dedication. A guy from a poor peasant family, thanks to his skills and perseverance, became a manager of one of the cooperative societies at the age of nineteen. The article reveals his contribution to the domestic cooperation: founder of the first rural consumer society in Ukraine (1898); founder of the Kiev Union of Credit Societies (1907); organizer of cooperative courses (1908); Chairman of the Board of the Kiev Cooperative Bank (1911–1917); editor-in-chief of the printed organ of the “Ants / Komashnya” cooperatives (since 1912); Comrade Chairman of the Second All-Russia Cooperative Congress (1913); Chairman of the Board of Ukrainbank (1917). It is emphasized that his extensive experience came in handy during the state-building of the Ukrainian National Democratic Revolution; he held the post of Secretary General of the URP Treasury department (1917) and a member of the Government of V. Prokopovych of the UPR Directory (1920). On the basis of archival materials and paperwork of congresses of representatives of cooperative institutions, the article shows that Baranovskiy was a staunch supporter of the cooperative, as the basis of the national economy, believed that the cooperative would promote self-organization and cultural development of the masses. The article points out that he was the author of the idea and the head of the Kyiv Union of Cooperative Societies; he regarded such unions as a counterweight and a competitor to big capital. The development of his views to the level of creating a representative organization of cooperators on a nationwide scale is shown.

Key words: Christopher Baranovskiy, cooperation, savings-loan company, union cooperative societies, Union Bank, All-Ukrainian Cooperative Congress.

Величезними силами для вдосконалення людства є віра, цілеспрямованість, освіта і кооперація
американський економіст Д. Митчелл

Серед громадських діячів особливо цінними є ті, поведінка яких позбавлена зайвого пафосу й надуманого блиску, а дії зосереджені на результативності проєктів. Таких людей зазвичай вирізняють організаторські здібності, наполегливість у роботі, цілеспрямованість. Саме до такої категорії діячів належить Христофор Антонович Барановський. Без його участі на початку ХХ ст. не обходилося жодне значне кооперативне зібрання або з'їзд. З промовами Барановський виступав у край рідко: до його авторитетної думки прислуховувалися в разі необхідності експертного роз'яснення, точності формулювань у резолюціях.

До багатогранної особистості Барановського звертається більшість авторів, які досліджують історію кооперації імперського часу [1; 3; 7; 12], біографічні дані про нього містяться в енциклопедичних виданнях [4; 5]. Проте недостатньо висвітленими в науковій літературі залишається участь Барановського в кооперативних з'їздах, які на початку ХХ ст. набули характеру не тільки економічної, а й соціальної самоорганізації, були інструментом розбудови економіки УНР. Аналізуючи матеріали роботи з'їздів кооперативних установ, а також архівні документи, в статті розкриваються нові грані активної роботи Х. А. Барановського на кооперативній ниві.

Народився Х. А. Барановський 19 грудня 1874 р. в с. Немиронцях, Бердичівського повіту, Київської губернії в бідній селянській родині [8, с. 7]. Успішно закінчивши навчання в сільській однокласній школі, він мріяв стати вчителем. Коли ж не вступив до Острозької вчительської семінарії, юнак зацікавився кооперативною справою, яка як раз набирала обертів. Місцеве ощадно-позичкове товариство було засновано княгинею О. Кудашовою ще в 1873 р. У 1894 р. дев'ятнадцятирічного Барановського обирають заступником розпорядника Немирінського товариства. Із цього часу діяльність Христофора Антоновича нерозривно пов'язана з кооперацією. Уже як досвідченого кооператора в 1895 р. Барановського запрошують працювати до ощадно-позичкового товариства в с. Дзендзелівка на Уманщині [8, с. 13]. На новому місці він усі свої зусилля спрямовує на вдосконалення рахівництва, популяризацію діяльності кредитного товариства й залучення нових вкладників.

Величезний вплив на Барановського мав Перший Всеросійський з'їзд представників ощадно-позичкових товариств у Москві 1898 р. Зібравши 353 делегата, а також посадових осіб міністерства землеробства й державних маєтностей, міністерства фінансів, Державного банку, з'їзд уперше порушив питання про відкриття центрального банку для кредитних товариств і організацію союзів цих товариств [12, с. 75]. На цьому загальнодержавному форумі Христофор Антонович познайомився з відомими кооператорами, отримав безцінні практичні й теоретичні знання.

Того ж року тепер уже сам Барановський засновує в с. Дзендзелівка споживче товариство, яке стало першим сільським споживчим товариством в Україні [8, с. 14]. Через ощадно-позичкове товариство Барановський розгорнув масштабні посередницькі операції: діяла майстерня возів, здійснювався продаж заліза, деревини, будівельних матеріалів, збут хліба й цукрового буряка.

Із часом Барановський усе більше схиляється до ідеї створення союзів кооперативних товариств, які могли б конкурувати з великим капіталом. Це питання розглядалося на всеросійських з'їздах кооператорів, але через відсутність підтримки з боку уряду – далі від розмірковування справа не рухалася. У 1900 р. Барановський склав статут союзу ощадно-позичкових товариств, поданий на затвердження уряду, але до 1905 р. документ так і не був розглянутий.

Революційні події 1905–1907 рр. стали новим етапом у розвитку кооперативного руху: стрімко збільшувалась кількість кооперативних товариств, зростала потреба в досвідчених кооператорах, розроблялися заходи з організації кредитних і споживчих союзів. Нарешті було отримано дозвіл на початок фінансових операцій Київського союзу кредитних товариств – 30 серпня 1907 р. в с. Дзендзелівка відбулось установче зібрання Союзу, на якому Барановського обрали головою Ради Союзу [1, с. 31].

У 1907 р. Київське губернське земство запрошує Барановського на запроваджену посаду інструктора з кооперації. Від імені земства 1908 р. він організовує перші на Київщині кооперативні курси. Барановський бере участь в урядовій нараді з розробки нового типового статуту союзу кооперативних товариств. Позитивне вирішення це питання отримало тільки в 1911 р., коли був затверджений оновлений статут Київського союзу та водночас перенесено правління Союзу з Дзендзелівки до Києва.

Барановський також був головним ініціатором створення Київського кооперативного банку (Союзбанк), обов'язки голови правління якого він виконував упродовж 1911–1917 рр. [4, с. 234]. Зміна місце розташування правління Союзу виявилась виправданою: кількість товариств, що входили до складу Союзу, постійно збільшувалась: з 23 в 1911 р. до 241 – в 1918 р. [8, с. 23].

У 1912 р. правління союзу починає видавати власний друкований орган російською та українською мовами під назвою «Муравейник / Комашня», обов'язки головного редактора виконував Барановський [11, с. 224].

У 1913 р. Київ приймав Другий Всеросійський кооперативний з'їзд. Основна частина організаційної роботи лягла на плечі товариша голови з'їзду – Х. А. Барановського.

Христофор Антонович виступав на з'їзді з низкою доповідей, брав участь у засіданнях окремих секцій, був обраний головою кредитної секції [2, с. 6–7]. Міністерство внутрішніх справ суворо контролювало проведення з'їзду з метою недопущення ліворадикальних і революційних висловлювань. У таких умовах голова з'їзду граф Д. Гейден просив говорити у формі «прийнятій для уряду», закликав «берегти з'їзд» [6, с. 126]. Не дивлячись на чітку вказівку міністерства внутрішніх справ київському генерал-губернатору закрити засідання за першої ж спроби відхилитися від програми в бік політичних дискусій, на з'їзді було розглянуто низку актуальних питань [15, арк. 9].

На розгляд делегатів з'їзду було подано проєкт «Положення про З'їзди представників кооперативних установ», складений аналогічно існуючим промисловим представницьким організаціям підприємців [2, с. 3]. У відповідності до розробленого проєкту З'їзди мали стати регулярною загальнодержавною організацією з функціями розпорядчого характеру. Департамент поліції це розтлумачив як прагнення «до об'єднання суспільних мас для досягнення політичних цілей» [6, с. 120]. Негативний висновок цього відомства призвів до значного відтермінування розгляду цього питання – тільки 1 серпня 1917 р. Тимчасовий уряд видав постанову «Про з'їзди представників кооперативних установ» [16, арк. 142].

На початку ХХ ст. стають регулярними районні з'їзди кооператорів. У листопаді 1915 р. було скликано з'їзд представників кооперативів Київської губернії для розгляду питань збуту продукції сільського господарства, харчової й переробної промисловості, ремісничих виробів і предметів промислу [13, арк. 9]. Такі заходи стали щорічними – у січні 1916 р. відбувся черговий з'їзд представників кооперативів Київської губернії [14, арк. 36]. Його ініціював Київський союз установ дрібного кредиту. Працював з'їзд п'ять днів, зібравши для напрацювання загальних правил посередницьких операцій делегатів від більшості кооперативних товариств губернії, представників адміністративних установ, земств та інших зацікавлених осіб [9, с. 5].

Події 1917 р. викликали новий підйом кооперативного руху. Українські кооператори розробили кілька проєктів стосовно централізації всієї національної кооперації під загальною координацією Центрального українського кооперативного комітету. Упродовж 1917–1918 рр. було скликано три Всеукраїнські кооперативні з'їзди [3, с. 89–91]. Найбільш представницькою за чисельністю і, у той же час, дискусійною виявилась робота Третього Всеукраїнського кооперативного з'їзду [10, с. 3].

Барановський брав участь у всіх організаційних заходах всеукраїнських з'їздів, був обраний головою правління Українського народного кооперативного банку (Українбанк) [3, с. 90]. Як досвідчений і авторитетний економіст і банкір він входив до складу першого українського уряду, виконував обов'язки генерального секретаря фінансів УНР (1917 р.) [11, с. 225]. Барановський, будучи членом уряду В. Прокоповича в період Директорії УНР у 1920 р., брав участь у міжнародних кооперативних конгресах і конференціях міністрів фінансів [5, с. 184].

Після встановлення більшовицької влади в Україні Барановський виїздить до Польщі. За кордоном він продовжував активно сприяти українській кооперації, очолював іноземні представництва українських кооперативних союзів, Всеукраїнське товариство економістів, співпрацював з кооперативними виданнями [4, с. 234].

Христофор Барановський був переконаним, що кооперація є основою національної економіки, матеріальним фундаментом, на якому має розвиватися національна державність. І цим своїм переконанням Христофор Антонович світився сам, а історія висвітлила самого Х. А. Барановського. Установчі документи кооперативних товариств, що він розробив, і ухвалені за його активної участі законодавчі акти імперського уряду у своїй основі стали складником теорії кооперації. Становитиме науковий інтерес подальше вивчення роботи кооперативних з'їздів; виголошені на них промови та підготовлені матеріали розкривають особливості української кооперації на початку ХХ ст.

Література

1. Височанський П. Коротка історія кооперативного руху на Україні. Київ : Червоний шлях, 1925. 52 с.
2. Второй Всероссийский съезд по кооперации в г. Киеве (1–7 августа 1913 г.). Киев : Типография Киевской 2-й Артели, 1915. [разд. паг.].
3. Гай-Нижник П. Зародження і занепад української кооперації (кінець XIX ст. – 1920 р.). *Київська старовина*. Київ, 2003. № 6. С. 87–93.
4. Гай-Нижник П. П. Барановський Христофор Антонович. *Енциклопедія Сучасної України*. Т. 2. Київ : Національна академія наук України, 2003. С. 234.
5. Дмитрієнко М. Ф., Ясь О. В. Барановський Христофор Антонович. *Енциклопедія історії України*. Т. 1: А–В / редкол.: В. А. Смолій (голова та ін.); Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2003. С. 184.
6. Корелин А. П. Кооперация в общественно-политической жизни России в начале XX века. *Отечественная история*. Москва, 1992. № 4. С. 117–126.
7. Ленченко Ф. І. Христофор Барановський – визначна постать кооперативного руху в Україні. *Гілея: науковий вісник* / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : ВІР УАН, 2012. Вип. 70 (№ 3). С. 247–251.
8. Павловський М. Христофор Антонович Барановський: біографічний нарис до 25-літ. ювілею його громадсько-кооперативної діяльності. Київ : Друкарня Українськ. наук. т-ва, 1919. 32 с.
9. Программа, положение и наказ Съезда представителей кооперативов Киевской губернии по вопросам кооперативного сбыта продуктов сельского хозяйства, сельскохозяйственной промышленности, изделий ремесла и предметов промысла (18–22 января 1916 г.). Киев : Скоропечатня И. Шенфельда, 1916. 8 с.
10. Третій Всеукраїнський загально-кооперативний з'їзд у Києві. Протоколи засідань, доклади, постанови та інші матеріали. Київ : Друкарня «Союзбанк», 1918. 134 с.
11. Українські кооператори. Історичні нариси. Кн. 1. Львів : Вид-во «Укоопосвіта» Львівської комерційної академії, 1999. 456 с.
12. Хейсин М. Л. Исторический очерк кооперации в России. Петроград : Кооперация, 1918. 184 с.
13. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 274, оп. 4, спр. 499. 80 арк.
14. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 274, оп. 4, спр. 501. 180 арк.
15. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 442, оп. 666, спр. 57. 51 арк.
16. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 574, оп. 1, спр. 1839. 311 арк.

References

1. Vysochanskyi P. Korotka istoriia kooperatyvnoho rukhu na Ukraini [A brief history of the cooperative movement in Ukraine] (in Ukrainian). K.: Chervonyi shliakh, 1925. 52 s.
2. Vtoroy Vserossiyskiy syezd po kooperatsii v g. Kiyeve (1–7 avgusta 1913 g.) [The Second All-Russian Congress on Cooperation in Kyiv (August 1–7, 1913)]. K.: Tipografiya Kiyevskoy 2-y Arteli, 1915. [razd. pag.].
3. Hai-Nyzhnyk P. Zarodzhennia i zanepad ukrainskoi kooperatsii (kinets XIX st. – 1920 r.) [The origin and decline of the Ukrainian cooperation (19th century – 1920)] (in Russian). *Kyivska starovyna*. Kyiv, 2003. № 6. S. 87–93. (in Ukrainian).

4. Hai-Nyzhnyk P. P. Baranovskyi Khrystofor Antonovych [Baranovskiy Christopher]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy [Modern Encyclopedia of Ukraine]* (in Ukrainian). T. 2. K.: Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, 2003. S. 234.
5. Dmytriienko M. F., Yas O. V. Baranovskyi Khrystofor Antonovych [Baranovskiy Christopher] (in Ukrainian). *Entsyklopediia istorii Ukrainy [Encyclopedia of Ukrainian history]*. T. 1: A–B / redkol.: V. A. Smolii (holova ta in.); Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. K.: V-vo «Naukova dumka», 2003. S. 184.
6. Korelin A. P. Kooperatsiia v obshchestvenno-politicheskoy zhizni Rossii v nachale XX veka [Cooperation in the social and political life of Russia in the early XX century] (in Russian). *Otechestvennaya istoriya*. Moskva, 1992. № 4. S. 117–126.
7. Lenchenko F. I. Khrystofor Baranovskyi – vyznachna postat kooperatyvnoho rukhu v Ukraini [Christopher Baranovskiy is a prominent figure of the cooperative movement in Ukraine] (in Ukrainian). *Hileia: naukovyi visnyk / hol. red. V. M. Vashkevych*. K.: VIR UAN, 2012. Vyp. 70 (№ 3). S. 247–251.
8. Pavlovskiy M. Khrystofor Antonovych Baranovskyi: biohrafichnyi narys do 25-lit. yuvileiu yoho hromadsko-kooperatyvnoi diialnosti [Christopher Baranovskiy: a biographical essay of the 25 year old anniversary of his community-cooperative activities] (in Ukrainian). K.: Drukarnia Ukrainsk. nauk. t-va, 1919. 32 s.
9. Programma, polozheniye i nakaz Syezda predstaviteley kooperativov Kiyevskoy gubernii po voprosam kooperativnogo sbyta produktov selskogo khoziaystva, selskohoziyaystvennoy promyshlennosti, izdeliy remesla i predmetov promysla (18–22 yanvaria 1916 g.) [The program, position and order of the Congress of Representatives of Cooperatives of the Kyiv Province on the issues of cooperative marketing of agricultural products, agricultural industry, handicrafts and handicrafts (January 18–22, 1916)] (in Russian). K.: Skoropechatnia I. Shenfelda, 1916. 8 s.
10. Tretii Vseukrainskyi zahalno-kooperatyvnyi zizd u Kyievi. Protokoly zasidan, doklady, postanovy ta inshi materialy [The Third All-Ukrainian General Cooperative Congress in Kyiv. Meeting minutes, reports, resolutions and other materials] (in Ukrainian). K.: Drukarnia «Soiuzbank», 1918. 134 s.
11. Ukrainski kooperatory. Istorychni narysy [Ukrainian cooperators. Historical essays] (in Ukrainian). Kn. 1. Lviv: Vyd-vo «Ukooposvita» Lvivskoi komertsiinoi akademii, 1999. 456 s.
12. Heysin M. L. Istoricheskiy ocherk kooperatsii v Rossii [Historical outline of cooperation in Russia]. Petrograd: Kooperatsiia, 1918. 184 s. (in Russian).
13. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv] (in Ukrainian), f. 274, op. 4, spr. 499. 80 ark.
14. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv] (in Ukrainian), f. 274, op. 4, spr. 501. 180 ark.
15. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv] (in Ukrainian), f. 442, op. 666, spr. 57. 51 ark..
16. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv], (in Ukrainian), f. 574, op. 1, spr. 1839. 311 ark.